

JACEK CZUBIŃSKI*

ISSUES OF IDENTITY AND IDENTIFICATION
IN THE PROTECTION OF THE MULTICULTURAL
ARCHITECTURAL HERITAGE IN SELECTED SPAS
IN THE HUTSUL REGION

PROBLEMY TOŻSAMOŚCI I IDENTYFIKACJI
W OCHRONIE WIELOKULTUROWEGO DZIEDZICTWA
ARCHITEKTONICZNEGO WYBRANYCH MIEJSCOWOŚCI
UZDROWISKOWYCH NA HUCULSZCZYŹNIE

Abstract

The spa towns situated in the valley of the river Prut in the Hutsul region preserved a little-known but extremely interesting set of historical urban and architectural layouts dating back to the first half of the previous century. Considering the progressing destruction of the multicultural landscape of this region, the need to identify and register them is becoming urgent. Neither the historical architectural objects nor their immediate surrounding are covered by any form of institutional protection. Very often the inhabitants did not identify with the region and they lost their sense of their identity. It seems necessary to create legal provisions for their protection and to establish guiding principles for the process of their restoration.

Keywords: historic architecture, Hutsul region, identification, identity, spa towns

Streszczenie

W miejscowościach uzdrowiskowych położonych w dolinie rzeki Prut na Huculszczyźnie zachował się mało znany, lecz niezwykle interesujący zespół historycznych założeń urbanistyczno-architektonicznych powstałych w pierwszej połowie ubiegłego stulecia. W obliczu postępującej destrukcji wielokulturowego krajobrazu tego regionu potrzeba ich rozpoznania i ewidencji wydaje się niezwykle pilna. Zarówno historyczne obiekty architektoniczne, jak i ich otoczenie, nie są objęte ochroną konserwatorską. Nastąpił wyraźny zanik poczucia tożsamości i identyfikacji mieszkańców z regionem. Konieczne wydaje się szybkie stworzenie form prawnych ochrony i zasad postępowania w procesie rewitalizacji.

Słowa kluczowe: architektura historyczna, Huculszczyzna, identyfikacja, tożsamość, uzdrowiska

* Ph.D. Arch. Jacek Czubiński, Institute of History of Architecture and Monuments Preservation, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology.

Introduction and goal of the study

In health resorts located in the valley of the Prut river in the Hutsul region, a small, but very interesting complex of historical buildings erected in the first half of the 20th century has been preserved.

For ages the Hutsul region constituted a geographically uniform region, but diversified in cultural terms. Lost by Poland after the 1st partition, until the World War I it was part of the Austro-Hungarian Empire. In the interwar period it was a territory belonging to Poland, and currently it is within the borders of the Ukrainian state. Due to its natural and medicinal values, it was a place where as early as in 18th century health resorts mushroomed. They were places of summer and winter holidays for eastern Galicia, later on they acquired a national character. The tourist development of this region, especially of the villages located in the valley of the Prut, was bound with the construction of the transcarpathian railway. Crossing the Carpathians, it linked Stanyslaviv (now Ivano-Frankivsk in Ukraine) with the then Hungary. The particularly intensive development of towns and villages located there took place in the interwar period.

Several fundamental tendencies in the development of architecture in the Eastern Carpathian mountain health resorts can be distinguished. The first one pertains to the Galician period of the World War I. It was dominated by a universal Alpine-Tyrolean style. Two regional tendencies developed nearly at the same time. In the western Carpathians the Zakopane style emerged at the end of the 19th century. In the eastern part of the Carpathians an attempt at creating a Hutsul style was made, referring to the regional architecture of the Hutsul region. They also appeared together. There was also an attempt to create an architectural style that would combine the regionalisms of various highland areas of the former Austro-Hungarian Empire. In the interwar period these regionalisms gained an additional impulse for development in the form of modernist architecture. There emerged structures that were combining traditional features with new tendencies. As a result of this process, the architecture of mountain spas in the Hutsul region even today constitutes an extremely rich mosaic or various styles and formal tendencies. It is also a perfect example of the multicultural heritage of this part of Europe.

For a number of years now the Author has been conducting research devoted to the historical spa architecture in towns and villages located at the Prut river in the Hutsul region¹. Below, partial results of the studies devoted to the analysis of the state of preservation and transformations of this architecture will be presented. This paper aims to preliminarily determine the scale of destruction of the historical architecture and tendencies occurring at the modernization and reconstruction of historical buildings. This will refer in particular to phenomena that occurred after the World War II, and which intensified during the last two decades. An attempt at determining the degree and causes of the destruction of the resources will be made, as well. It will be based on an analysis of selected structures located mainly in Yaremche, Yamna, Mikulichin, Tatariv and Vorokhta².

¹ The research has been carried out together with academics from the Faculty of Architecture of National Technical University of Oil and Gas in Ivano-Frankivsk, Ukraine, within the scheme of the research programme implemented in the Institute of History of Architecture and Monuments Preservation, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology, titled "Spa Architecture in the Hutsul Region by Mid-20th Century – Development and Preservation Issues".

² The analyses base on field studies, bibliographical and iconographic studies and archival queries conducted in the period 2008–2014.

Destruction of historical architecture during the World War I and II

The current state of historical architecture in the locations referred to above is caused by numerous factors. The quantitative reduction of the resources has been determined predominantly by losses that occurred as a result of both world wars. The first of them caused enormous destructions in the development of health resorts. Intense fights were taking place in the Hutsul region between Austrian troops and the Russian army. The 2nd Legions Brigade participated in them, as well. The urban infrastructure was destroyed to quite a serious extent. In 1917 Russians blew up railway bridges over the Prut in Yaremche, Yamna and in Vorokhta. They were significant visual markers of these places and were reconstructed almost in their initial form in the period 1925–1927. Besides other destructions, the World War I nearly completely deprived these towns of spa architecture in the Alpine-Tyrolean style. Not one building representing this style tendency, once so common, was preserved.

In the interwar period, especially after Yaremche and Vorokhta had been granted the status of public utility health resorts³, these towns were developing rapidly. Hundreds of new guesthouses, villas, and several large trade spas were erected. The largest number of them came into being right before 1930 and after the end of the global economic crisis after 1936.

The World War II brought about next losses in the architecture of the spas over the Prut river. Dozens of facilities were destroyed, including some essential ones for the status of the resorts. A number of destroyed buildings had been distinguished examples of different trends in the architecture of the interwar period. In this context one should mention, despite its location beyond the valley of the Prut, the seat of the Hutsul Museum in Zhabie (Ill. 1A). The facility, constructed since 1935, with partially unfinished interiors, was blown up by Germans in 1941. It constituted a rare example in the region of architecture in the type of a modernist brick building⁴. The destruction affected also large wooden sanatoria and guesthouses erected at the end of 1920s, maintained in the regional or modernist style: “Znicz” railway sanatorium⁵ in Tatariv (Ill. 1B), “Skarbówka” revenue officers’ sanatorium in Vorokhta (Ill. 1C), “Gorgany” revenue officers’ guesthouse in Yaremche – Yamna (Ill. 1D), guesthouse for Ukrainian teachers in Vorokhta (Ill. 1E) or academic tuberculosis sanatorium in Mikulichin (Ill. 1F). Two other leisure facilities located in Vorokhta, very well known in the interwar period, were destroyed: a hostel of the Chornohora Branch of Tourist Society in Kolomyia, called “Chornohora Mansion” (Ill. 1G) and a sanatorium of Catholic priests called “Księżówka” (Ill. 1H). Also modernist architecture suffered great losses. Dr Józef Matuszewski Brine Inhalation and Bath Institution in Yaremche was destroyed⁶. Its author in 1935 had been Max Zucker⁷, very active on the local scene. Modernist guesthouses “Palace” and “Róż” in Yaremche shared the fate of many other facilities and did not survive the war. A building holding a bar and a dance hall, called Langosz’s restaurant after the name of its owner, designed in 1930 by M. Zucker, was destroyed, as well⁸.

³ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1922, No. 31, item 254; *Ibidem*, 1928, No. 36, item 331.

⁴ The authors of the building based on the concept of architect Zdzisław Mączyński were Warsaw-based designers, S. Listowski and J. Cybulski. Cf. Ł. Quirini-Popławski, *Muzeum Huculskie w Żabiem. Historia powstania, funkcjonowanie, współczesne próby reaktywacji*, Płaj No. 36, 2008.

⁵ In this study names of facilities deriving from the interwar period are used.

⁶ State Archive of Ivano-Frankivsk Oblast in Ivano-Frankivsk (DAIFO); fond 2/1c-8, ref. 2450.

⁷ State Archive of Ivano-Frankivsk Oblast in Ivano-Frankivsk (DAIFO); fond 2/1c-8, ref. 2450.

⁸ DAIFO, fond 2/1c-8, ref. 2215.

Destruction and transformation of historical architecture after 1945

The process of losing the resources of historical architecture was also discernible after 1945, and, unfortunately, it is still ongoing. An example of this tendency could be buildings which managed to survive the World War II, but they were destroyed or have been subjected to accelerated destruction over the recent years.

A very good example here is the “Mela” guesthouse in Vorokhta. This wooden several-floor building with a corner tower, was transformed into a multi-family residential house after the war⁹. It used to function as such even in 2005. Over the next year, when its residents were removed from it, its technical condition was slowly degrading. In 2012 its new owner commenced the demolition of the building. A similar fate was that of a former wooden guesthouse, located at a street leading to the railway station in Tatariv. After the war it held a primary school. In the first decade of this century, a decision was made to build a new school building on a neighbouring plot of land. The building became deserted, it served just as a support facility for the new school being erected. For several years now it has been in the state of a progressive ruin. A brick building erected in Vorokhta during the first years of the previous century as a summer house for railwaymen’s children (Ill. 2A) was burnt in a fire in 2006. Its timber roof truss over the arcade-like entrance avant-corps was burnt (Ill. 2B). Before that, a new guesthouse had been built in the backyard of the old one. Since the fire the old facility has not been used and the degree of its destruction has been deteriorating. In 2013 it was totally deprived of its roof.

The most spectacular example of the progressing destruction of the historical architecture in the region over the recent years is the complex of guesthouses, commonly referred to as “Morskie Oko” in Yaremche. It consists of four buildings representing different stylistic tendencies. In the interwar period they were separate guesthouses, with individual facilities called “Raj” (Ill. 2C) and “Maraton”. After the war one spa complex was established here. Most probably, the sanatorium was liquidated already in the 1990s, and the buildings were left without any users. This caused their rapid devastation and currently most of them are in the state of technical death (Ill. 2D).

The guesthouse “Dwór” in Yaremche, once administered by the Makarevich family, is in a similar state¹⁰. Until the World War I it was the largest guesthouse in this town, characterized by interesting wooden architecture combining the elements of the Zakopane style with those of the Hutsul style. After the war it held a hospital. In the 1980s a new hospital building was erected next to it and most probably soon after that the building was deserted. Currently, with partly collapsed ceilings, the building is in the state of progressing destruction.

It should be emphasized that the process of degradation is also connected with reconstructed or modernized buildings and it actually concerns dozens of buildings. In most cases it leads to irreversible changes in the structure (change of dimensions) or in the formal expression of the buildings (liquidation of details). An example of an extreme reconstruction

⁹ J. Czubiński, *Historyczna architektura uzdrowiskowa jako element krajobrazu kulturowego miejscowości Worochta na Huculszczyźnie*, [in:] *Miasto w kulturze*, Publishing House of Wrocław University of Technology 2008, 156.

¹⁰ *Miejscowość klimatyczna „Jaremche”. Przewodnik dla zwiedzających ułożony staraniem komitetu redakcyjnego Klubu Jaremczańskiego*, Lwów 1913, 11.

could be a one-floor wooden villa from the interwar period, with elements of the Zakopane style, located at the current Swobody street in Yaremche (Ill. 2E). Another floor was added to it in 2010, which brought about disintegration of its initial form (Ill. 2F). A common phenomenon is using plastic siding or wooden facing on elevations of historical buildings. It affected e.g. the former “Gencjana” guesthouse, also located at Swobody street in Yaremche (Ill. 2G and 2H).

One must not forget that within the area of the towns discussed above, there are a number of positive examples of modernizations carried out in contemporary times. In this group, a building that definitely stands out is the building of the former “Dom Ludowy” in Vorokhta, erected in the 1920s in the tradition of the Zakopane style. The works carried out in ca. 2005 preserved the unchanged form of the basic composition of the building and emphasized the traditional use of materials. Unfortunately, this example is not free from mistakes, either. The building lost a number of historical details, e.g. the original decorations in the form of ‘suns’ in the Zakopane style were removed from the peaks and the dormers.

Summary and conclusions

The buildings described above are only selected examples of damage or progressing destruction of historical architecture in towns and villages located in the valley of the upper Prut. Their loss or significant change of their appearance caused irreversible changes in the cultural landscape of the region.

One might attempt to draw up a short list of the causes of destruction and degradation of historical architecture. The basic factors were objective ones, such as the world war and historical processes. As their consequence, there occurred e.g. a change of national borders and genocide and people’s replacement connected with it. The political situation caused system transformations, which resulted in social and ownership changes. Also technical problems connected with the difficulty in the adaptation of historical buildings to contemporary needs were also crucial. All this is completed with economic issues. It should be borne in mind that the costs of modernization and adaptation of historical buildings are often higher than costs of replacing them with new buildings. This last aspect seems to be very important, in light of the rapid, even uncontrolled, investment movement connected with the establishment of a huge skiing resort in the nearby Bukovel after 2000.

Undoubtedly, however, the most crucial problems are those connected with social transformations. The national homogenization that occurred after the World War II and the inflow of people who didn’t use to be bound with this region, had very negative consequences. The region suffered a partial loss of identity, and new owners did not identify themselves with the multicultural tradition of the Hutsul region. There was a common misunderstanding, and sometimes even deliberate negation, of the local cultural values of the region.

In light of progressing destruction of historical architecture, there has occurred a need to recognize, register and inventory them. Both historical structures and their surrounding areas are not subjected to any preservation measures. It is necessary to quickly establish legal forms of protection of the preserved resources and the principles to be followed in the process

in their revalorization. The foundation for both these measures should be rising the awareness of the owners and users of the structures about their significance for the multicultural heritage of the Hutsul region. This task will not be easy to implement. As it has been already mentioned, after the war, as a result of population and social transformations, the feeling of identity and identification of the inhabitants with the region has gradually disappeared.

Wprowadzenie i cel pracy

W miejscowościach uzdrowiskowych położonych w dolinie rzeki Prut na Huculszczyźnie zachował się mało znany lecz niezwykle interesujący zespół budynków historycznych powstałych w pierwszej połowie ubiegłego stulecia.

Huculszczyzna przez wieki stanowiła jednolity geograficznie, lecz różnorodny kulturowo obszar. Utracona przez Polskę po I rozbiorze do I wojny światowej była częścią monarchii austro-węgierskiej. W okresie międzywojennym było to terytorium należące do Polski, obecnie wchodzi w skład państwa ukraińskiego. Z racji swoich walorów przyrodniczych i leczniczych już od XVIII w. powstawały tutaj miejscowości o charakterze uzdrowiskowym. Stanowiły one miejsce letniego i zimowego wypoczynku dla wschodniej Galicji, w późniejszym okresie nabrały znaczenia ogólnopolskiego. Turystyczne zagospodarowanie tego regionu, zwłaszcza miejscowości położonych w dolinie rzeki Prut, związane było z budową w latach 90. XIX w. linii kolejowej. Przekraczając Karpaty, połączyła ona Stanisławów (obecnie Ivano-Frankivsk na Ukrainie) z ówczesnymi Węgarami. Szczególnie intensywny rozwój Huculszczyzny nastąpił w okresie międzywojennym.

Wyróżnić można kilka podstawowych tendencji w rozwoju architektury wschodnio-karpackich uzdrowisk górskich. Pierwsza z nich dotyczy okresu galicyjskiego do I wojny światowej. Dominował wtedy uniwersalny styl alpejsko-tyrolski. Niemal równocześnie wykształciły się dwie regionalne tendencje. W Karpatach zachodnich pojawił się w końcu XIX w. styl zakopiański. Na wschodzie Karpat rozpowszechnił się styl huculski związany z regionalną architekturą Huculszczyzny. Często występowały one wspólnie. Podjęta została także próba stworzenia stylu architektonicznego łączącego regionalizmy różnych ziem górskich dawnej monarchii austro-węgierskiej. W okresie międzywojennym wspomniane regionalizmy uzyskały dodatkowy impuls rozwojowy w postaci architektury modernistycznej. Powstawały obiekty kompilujące cechy tradycyjne z nowymi tendencjami. W efekcie tego procesu architektura górskich miejscowości uzdrowiskowych na Huculszczyźnie stanowi do dzisiaj niezwykle bogatą mozaikę różnych stylów i tendencji formalnych. Jest ona także doskonałym przykładem wielokulturowego dziedzictwa tej części Europy.

Od wielu lat autor prowadzi badania nad historyczną architekturą uzdrowiskową miejscowości położonych nad rzeką Prut na Huculszczyźnie¹. W dalszej części przedstawione zostaną częściowe wyniki badań związanych z analizą stanu zachowania i przekształce-

¹ Badania prowadzone są wspólnie z pracownikami Wydziału Architektury Narodowego Uniwersytetu Technicznego Nafty i Gazu w Ivano-Frankivsku na Ukrainie w ramach realizowanego w Instytucie Historii Architektury i Konserwacji Zabytków Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej programu badawczego pt. „Architektura uzdrowiskowa na Huculszczyźnie do połowy XX wieku – rozwój i problemy ochrony”.

niami tej architektury. Praca ma na celu wstępne określenie skali zniszczenia historycznej architektury oraz tendencji występujących przy modernizacji i przebudowie historycznych budynków. W szczególności dotyczy to będzie zjawisk jakie wystąpiły po II wojnie światowej, a które nasiliły się w ostatnich dwóch dekadach. Podjęta zostanie także próba określenia stopnia i przyczyn destrukcji zasobu. Opierać się ona będzie na analizie wybranych obiektów zlokalizowanych głównie w Jaremczu, Jamnej, Mikuliczynie, Tatarowie i Worochcie².

Obiekty zniszczone w czasie I i II wojny światowej

Obecny stan historycznej architektury we wspomnianych miejscowościach spowodowany jest wieloma czynnikami. Redukcja ilościowa zasobu zdeterminowana została głównie stratami, jakie nastąpiły w wyniku obydwu wojen światowych. Pierwsza z nich spowodowała olbrzymie zniszczenia w zabudowie miejscowości uzdrowiskowych. Na Huculszczyźnie toczyły się intensywne walki pomiędzy wojskami austriackimi a armią rosyjską. Uczestniczyła w nich m.in. 2. Brygada Legionów. W poważnym stopniu naruszona została infrastruktura miejska. W 1917 roku Rosjanie wysadzili w powietrze wiadukty kolejowe nad Prutem w Jaremczu, Jamnej oraz w Worochcie. Były one jednym z istotnych wizualnych wyznaczników tych miejscowości i zostały odbudowane niemal w pierwotnej formie w latach 1925–1927. Obok innych strat I wojna niemal całkowicie pozbawiła te miejscowości architektury uzdrowiskowej w stylu alpejsko-tyrolskim. Nie zachował się do dziś żaden budynek reprezentujący tę, niegdyś powszechnie występującą, tendencję stylową.

W okresie międzywojennym, zwłaszcza po nadaniu Jaremczu i Worochcie statusu uzdrowiska użyteczności publicznych³, nastąpił gwałtowny rozwój tych miejscowości. Wybudowanych zostało setki nowych pensjonatów, willi oraz kilka dużych sanatoriów branżowych. Szczególnie wiele z nich powstało tuż przed rokiem 1930 oraz po zakończeniu światowego kryzysu ekonomicznego po roku 1936.

II wojna światowa spowodowała kolejne straty w zabudowie uzdrowisk nad Prutem. Zniszczonych zostało dziesiątki obiektów, w tym kilka istotnych dla ich funkcjonowania jako miejscowości wypoczynkowych. Szereg z tych budynków stanowiło przy tym wybitne przykłady różnych nurtów architektury okresu międzywojennego. W tym kontekście należy wspomnieć o siedzibie Muzeum Huculskiego w Żabiem (Il. 1A), mimo że usytuowane było poza doliną Prutu. Budowany od 1935 r. obiekt, o częściowo nieukończonych do wybuchu wojny wnętrzach, został w jej trakcie wysadzony w powietrze. Stanowił rzadki w tym regionie przykład architektury w typie modernistycznego „murowańca”⁴. Zburzone zostały także m.in. powstałe pod koniec lat 20., utrzymane w regionalnej lub modernizującej stylistyce, duże drewniane sanatoria i domy wypoczynkowe: sanatorium kolejowe „Znicz”⁵ w Tatarowie (Il. 1B), sanato-

² Analizy oparte są one na badaniach terenowych, studiach bibliograficznych i ikonograficznych oraz kwerendach archiwalnych przeprowadzonych w latach 2008–2014.

³ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1922, Nr 31, poz. 254; *Ibidem*, 1928, Nr 36, poz. 331.

⁴ Autorami budynku opartego na koncepcji arch. Zdzisława Mączyńskiego byli warszawscy projektanci: S. Listowski i J. Cybulski. Por. Ł. Quirini-Popławski, *Muzeum Huculskie w Żabiem. Historia powstania, funkcjonowanie, współczesne próby reaktywacji*, Płaj nr 36, 2008.

⁵ W pracy używane są nazwy obiektów pochodzące z okresu międzywojennego.

rium urzędników skarbowych „Skarbówka” w Worochcie (II. 1C), dom wypoczynkowy urzędników skarbowych „Gorgany” w przysiółku Jaremcza – Jamnej (II. 1D), dom wypoczynkowy nauczycieli ukraińskich w Worochcie (II. 1E) czy też przeciwgruźlicze sanatorium akademickie w Mikuliczynie (II. 1F). Przestały istnieć także dwa bardzo znane w okresie międzywojennym obiekty wypoczynkowe w Worochcie: schronisko Oddziału Czarnohorskiego Towarzystwa Turystycznego w Kołomyi zwane „Dworkiem Czarnohorskim” (II. 1G) oraz sanatorium księży katolickich, tzw. „Księżówka” (II. 1H). Straty poniosła także architektura modernistyczna. Zniszczony został klasycyzujący budynek Zakładu Kąpielowego i Inhalacyjnego dr Józefa Matuszewskiego w Jaremczu⁶. Jego autorem w 1935 r. był bardzo aktywny lokalnie arch. Max Zucker⁷. Razem z wieloma innymi nie przetrwały wojny modernistyczne pensjonaty „Palace” i „Róż” w Jaremczu. Nie zachował się także, zlokalizowany w Jamnej, interesujący formalnie budynek mieszczący bar i dancing zwany, od nazwiska właściciela, restauracją Lankosza. Zaprojektowany on został w 1930 r. przez wspomnianego M. Zuckera⁸.

Przekształcenia architektury historycznej po 1945 r.

Proces utraty zasobu historycznej architektury widoczny był także po roku 1945 i niestety trwa do dzisiaj. Przykładami tej tendencji mogą być budynki, które przetrwały II wojnę światową, lecz zostały zniszczone bądź ulegają przyspieszonej degradacji w ostatnich latach.

Dobitym tego przykładem jest pensjonat „Mela” w Worochcie. Ten drewniany, kilkukondygnacyjny pensjonat z narożną wieżą został zamieniony po wojnie w wielorodzinny budynek mieszkalny⁹. Funkcjonował w tym charakterze jeszcze w 2005 roku. W latach późniejszych, po usunięciu z niego mieszkańców, następowała powolna degradacja jego stanu technicznego. W roku 2012 jego nowy właściciel przystąpił do rozbiórki budynku. Podobnie sytuacja przedstawia się w odniesieniu do dawnego drewnianego pensjonatu położonego przy ulicy prowadzącej do dworca kolejowego w Tatarowie. Po wojnie znalazła w nim siedzibę szkoła podstawowa. W połowie pierwszej dekady tego stulecia podjęto decyzję budowy na sąsiedniej działce nowego budynku szkolnego. Budynek opustoszał, był zapleczem budowlanym dla wznoszonego nowego obiektu szkolnego. Od kilku lat pozostaje w stanie postępującej ruiny. Powstały w Worochcie pierwszych latach poprzedniego stulecia mурowany obiekt kolonijny dla dzieci kolejarzy (II. 2A) uległ pożarowi w 2006 r. Spalona została wtedy więźba dachowa nad arkadowym ryzalitem wejściowym (II. 2B). Wcześniej wybudowano nowy budynek wypoczynkowy na zapleczu istniejącego. Stary obiekt pozostaje od czasu pożaru nieużytkowany i z każdym rokiem zwiększa się stopień jego zniszczenia. W 2013 roku był już całkowicie pozbawiony dachu.

⁶ Państwowe Archiwum Ivano-Frankivskiej Oblaści w Ivano-Frankivsku (DAIFO); fond 2/1c-8, sygn. 2450.

⁷ Dotychczas udało się potwierdzić autorstwo niemal 30 budynków zaprojektowanych przez M. Zuckera na terenie Jaremcza, Jamnej, Tatarowa i Worochty. Autor przygotowuje publikację o twórczości tego architekta.

⁸ DAIFO; fond 2/1c-8, sygn. 2215.

⁹ J. Czubiński, *Historyczna architektura uzdrowiskowa jako element krajobrazu kulturowego miejscowości Worochta na Huculszczyźnie*, [w:] *Miasto w kulturze*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2008, 156.

Najbardziej spektakularnym przykładem postępującej w ostatnich latach degradacji historycznej architektury regionu jest przykład zespołu pensjonatów zwany potocznie „Morskim Okiem” w Jaremczu. Składa on się z czterech budynków reprezentujących różne tendencje stylistyczne. W okresie międzywojennym były to oddzielne pensjonaty, wśród nich obiekty o nazwach „Raj” (II. 2C) i „Maraton” Po wojnie utworzono z nich jeden zespół sanatoryjny. Najprawdopodobniej jeszcze w latach 90. XX wieku sanatorium zlikwidowano, a budynki pozostawiono bez użytkowników. Spowodowało to szybką ich dewastację i obecnie większość z nich znajduje się w stanie śmierci technicznej (II. 2D).

W podobnym stanie znajduje się dawny pensjonat „Dwór” w Jaremczy prowadzony niegdyś przez rodzinę Makarewiczów¹⁰. Był to do I wojny światowej największy pensjonat w tej miejscowości odznaczający się ciekawą drewnianą architekturą łączącą elementy stylu zakopiańskiego z huculskim. Po wojnie umieszczono w nim szpital. W latach 80. poprzedniego stulecia wybudowano obok nowy budynek szpitalny i najprawdopodobniej wkrótce po tym obiekt został opuszczony. Aktualnie, z częściowo zawalonymi stropami, znajduje się w stanie niemal zupełnej ruiny.

Należy podkreślić, że proces degradacji wiąże się także z przebudowywanymi lub modernizowanymi obiektami i dotyczy dziesiątek budynków. W większości przypadków prowadzi on do nieodwracalnych zmian w bryle (zmiana gabarytów) lub wyrazie formalnym obiektów (likwidacja detali). Przykładem skrajnej przebudowy może być międzywojenna parterowa, drewniana willa z elementami stylu zakopiańskiego położona przy obecnej ulicy Swobody w Jaremczu (II. 2E). Została ona nadbudowana o jedno piętro w 2010 r., co spowodowało dezintegrację jej pierwotnej bryły (II. 2F). Powszechnym zjawiskiem jest stosowanie plastikowego *sidingu* lub drewnianego oblicowania na elewacjach historycznych budowli. Dotknęło to m.in. dawny pensjonat „Gencjana” zlokalizowany także przy ulicy Swobody w Jaremczu. (II. 2G i 2H).

Nie można przy tym zapominać, że na terenie omawianych miejscowości znajduje się szereg pozytywnych przykładów współcześnie dokonanej modernizacji. Wyróżnia się w tej grupie budynek dawnego Domu Ludowego w Worochcie wybudowany w latach 20. XX wieku w tradycji stylu zakopiańskiego. Wykonane około 2005 r. prace zachowały w niezmiennym kształcie podstawową kompozycję bryły i podkreśliły tradycyjne użycie materiałów. Niestety i w tym wypadku nie uniknięto błędów. Obiekt utracił szereg historycznych detali, m.in. usunięto ze szczytów i lukarn oryginalne dekoracje w formie zakopiańskich „słoneczek”.

Podsumowanie i wnioski

Opisane budynki są jedynie wybranymi przykładami postępującego zniszczenia zabytkowej architektury uzdrowskiej Huculszczyzny. Były ważnymi elementami przestrzeni architektonicznej miejscowości położonych w dolinie górnego Prutu. Ich utrata lub istotna zmiana wyglądu spowodowała nieodwracalne zmiany w krajobrazie kulturowym tego regionu.

¹⁰ *Miejscowość klimatyczna „Jaremcze”. Przewodnik dla zwiedzających ułożony staraniem komitetu redakcyjnego Klubu Jaremczańskiego, Lwów 1913, 11.*

Można pokusić się o skrótowe wyróżnienie powodów degradacji zabytkowej architektury. Podstawowymi były czynniki niemal obiektywne, jak wojny światowe oraz procesy historyczne. W ich konsekwencji następowała m.in. zmiana granic państwowych i związane z tym faktem przesiedlenia ludności. Sytuacja polityczna spowodowała przemiany ustrojowe, w rezultacie których następowały zmiany społeczne i własnościowe. Do niebagatelnych należą także problemy techniczne związane z adaptacją historycznych budynków do współczesnych potrzeb. Dochodzą do tego zagadnienia ekonomiczne. Pamiętać należy, że koszty modernizacji i adaptacji historycznych budynków są niejednokrotnie wyższe od kosztów zastąpienia ich nowymi budynkami. Ten ostatni aspekt wydaje się bardzo ważnym w obliczu gwałtownego, niemal niekontrolowanego ruchu inwestycyjnego związanego z powstaniem po 2000 r. olbrzymiego ośrodka narciarskiego w pobliskim Bukowelu.

Bez wątpienia jednak jednymi z najistotniejszych problemów są te związane ze zmianami społecznymi. Homogenizacja narodowościowa, jaka nastąpiła po II wojnie światowej, oraz napływ ludności niezwiązanej poprzednio z regionem spowodowała bardzo negatywne konsekwencje. Daje się zauważyć częściowa utrata tożsamości i brak identyfikacji nowych właścicieli z wielokulturową tradycją Huculszczyzny. Występuje niezrozumienie, a czasami także celowa negacja zastanych wartości kulturowych regionu.

W obliczu postępującego procesu degradacji historycznej architektury pojawia się niezwykle pilna potrzeba jej rozpoznania, ewidencji i inwentaryzacji. Zarówno zabytkowe obiekty, jak i ich otoczenie nie są objęte żadnym nadzorem konserwatorskim. Konieczne jest szybkie stworzenie form prawnych ochrony zachowanego zasobu i zasad postępowania w procesie jego rewaloryzacji. Podstawą obydwu tych działań powinno być uświadomienie właścicielom i użytkownikom obiektów ich znaczenia dla wielokulturowego dziedzictwa Huculszczyzny. Zadanie to nie będzie łatwe w realizacji. Jak już bowiem wcześniej wspomniano, w okresie powojennym, na skutek zmian ludnościowych i społecznych, nastąpił wyraźny zanik poczucia tożsamości i identyfikacji mieszkańców z regionem.

References

- [1] Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1922, No. 31, item 254; *Ibidem*, 1928, No. 36, item 331.
- [2] Quirini-Popławski Ł., *Muzeum Huculskie w Żabiem. Historia powstania, funkcjonowanie, współczesne próby reaktywacji*, Płaj No. 36, 2008.
- [3] State Archive of Ivano-Frankivsk Oblast (DAIFO); fond 2/1c-8, ref. 2450.
- [4] DAIFO, fond 2/1c-8, ref. 2215.
- [5] Czubiński J., *Historyczna architektura uzdrowiskowa jako element krajobrazu kulturowego miejscowości Worochta na Huculszczyźnie*, [in:] *Miasto w kulturze*, Publishing House of Wrocław University of Technology, Wrocław 2008, 143–162.
- [6] *Miejscowość klimatyczna „Jaremcze”. Przewodnik dla zwiedzających ułożony staraniem komitetu redakcyjnego Klubu Jaremczańskiego*, Lwów 1913.
- [7] Lewicki S., Orłowicz M., Praszil T., *Przewodnik po zdrojowiskach i miejscowościach klimatycznych Galicji*, Lwów 1912.
- [8] *Przewodnik po zdrojowiskach i uzdrowiskach polskich*, Kraków 1912.
- [9] *Przewodnik po uzdrowiskach i letniskach polskich*, Warszawa 1928.

- [10] *Uzdrowiska polskie. Przewodnik po uzdrowiskach zrzeszonych w Związku Uzdrowisk Polskich*, Polish Spas Association, Warszawa 1932.
- [11] *Uzdrowiska polskie*, Księży Młyn, Łódź 2012; reprint of a book published by the Polish Spas Association, Warszawa 1932.
- [12] Czubiński J., *Przykłady modernizmu w murowanej architekturze uzdrowiskowej miejscowości Worochta i Tatarów na Huculszczyźnie – zarys problematyki*, Portfolio of the Committee of Architecture, Urban Planning and Landscape Studies, Polish Academy of Science Branch in Lublin, 2008, 174–195.
- [13] *Tożsamość miasta odbudowanego. Autentyzm – integralność – kontynuacja*, Materials from an international scientific conference, PKN ICOMOS, Municipal Office in Gdańsk, Gdańsk 2001.

III. 1. Buildings destroyed after the World War II: A. Zhabie. Hutsul Museum, ca. 1939 (Source: photo archives, the Author's collections); B. Tatariv. „Znicz” Railway Sanatorium, ca. 1930 (Source: *Uzdrowiska polskie. Przewodnik po uzdrowiskach zrzeszonych w Związku Uzdrowisk Polskich*, Polish Spas Association, Warszawa 1932, 822); C. Vorokhta. “Skarbówka revenue officers’ sanatorium (Postcard, ca. 1935); D. Yaremche – Yamna. “Gograny” summer house of revenue officers (Postcard, ca. 1935); E. Vorokhta. Summer house of Ukrainian teachers (Postcard, ca. 1935); F. Mikulichin. Academic sanatorium (Postcard, ca. 1935); G. Vorokhta. *Hostel of the Chornohora Branch of Tourist Society in Kolomyia “Chornohora Mansion”, ca. 1935* (Source: photo archives, the Author's collection); H. Vorokhra. „Księżówka” catholic priests’ sanatorium (Postcard, ca. 1925)

II. 1. Budynki zniszczone w czasie II wojny światowej: A. Żabie. Muzeum Huculskie, około roku 1939 (Źródło: fot. archiwalna w zbiorach autora); B. Tatarów. Sanatorium kolejowe „Znicz”, około roku 1930 (Źródło: *Uzdrowiska polskie. Przewodnik po uzdrowiskach zrzeszonych w Związku Uzdrowisk Polskich*, ZUP, Warszawa 1932, 822); C. Worochta. Sanatorium urzędników skarbowych „Skarbówka” (Karta pocztowa, około 1935); D. Jaremcze – Jamna. Dom wypoczynkowy urzędników skarbowych „Gorgany” (Karta pocztowa, około 1935); E. Worochta. Dom wypoczynkowy nauczycieli ukraińskich (Karta pocztowa, około 1935); F. Mikuliczyn. Sanatorium akademickie (Karta pocztowa, około 1935); G. Worochta. Schronisko Oddziału Czarnohorskiego Towarzystwa Turystycznego w Kołomyi „Dworek Czarnohorski”, około roku 1935 (Źródło: fot. archiwalna w zbiorach autora); H. Worochta. Sanatorium księży katolickich „Księżówka” (Karta pocztowa, około 1925)

Ill. 2. Destruction and transformations of historical architecture after 1945: A. Vorokhta. Summer house for railwaymen's children (Postcard, ca. 1925); B. Vorokhta. Summer house for railwaymen's children (Photo by J. Czubiński, 2009); C. Yaremche. „Morskie oko” complex. „Raj” guesthouse and another guesthouse, name unknown (Postcard, ca. 1930); D. Yaremche. „Morskie Oko” complex. Guesthouse, name unknown (Photo by J. Czubiński, 2013); E. Yaremche, Villa at Swobody street (Photo by J. Czubiński, 2007); F. Yaremche, Villa at Swobody street (Photo by J. Czubiński, 2010); G. Yaremche. „Gencjana” guesthouse, ca. 1930 (Source: photo archives, the Author's collections); H. Yaremche. „Gencjana” guesthouse (Photo by J. Czubiński, 2013)

Il. 2. Destrukcja i przekształcenia architektury historycznej po 1945 r.: A. Worochta. Kolonia dla dzieci kolejarzy (Karta pocztowa, około 1925); B. Worochta. Kolonia dla dzieci kolejarzy (Fot. J. Czubiński, 2009); C. Jaremcze. Zespół „Morskie Oko”. Pensjonaty „Raj” i o nieznanym nazwie (Fragment karty pocztowej, około 1930); D. Jaremcze. Zespół „Morskie Oko”. Pensjonat o nieznanym nazwie (Fot. J. Czubiński, 2013); E. Jaremcze. Willa przy ul. Swobody (Fot. J. Czubiński, 2007); F. Jaremcze. Willa przy ul. Swobody (Fot. J. Czubiński, 2010); G. Jaremcze. Pensjonat „Gencjana”, około roku 1930 (Źródło: fot. archiwalna w zbiorach autora); H. Jaremcze. Pensjonat „Gencjana” (Fot. J. Czubiński, 2013)

